

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Калінічева Галина Іванівна

**УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ОСВІТНІ І НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ
У 20-ТІ - НА ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ**

Спеціальність 07.00.02 - Всесвітня історія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ДОНЕЦЬК 1996

00760338 (R)

AB 34.976

Дисертація є рукопис

Робота виконана на кафедрі нової і новітньої історії Донецького державного університету.

Наукові керівники -

доктор історичних наук, професор
Турівненко М.І.

доктор історичних наук, професор Єрхов Г.П.

Офіційні опоненти -

доктор історичних наук, професор відділу міжнародних зв'язків України інституту історії України НАН України Кулінич І.М.
кандидат історичних наук, доцент Романцов В.М.

Провідна організація -

Луганський державний педагогічний інститут Східноукраїнського університету

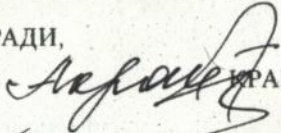
Захист відбудеться 21 " вересня 1996 року о 14⁰⁰ годині на засіданні Спеціалізованої ради К 06.06.01 в Донецькому державному університеті /340055, м. Донецьк, вул. Університетська, 24/.

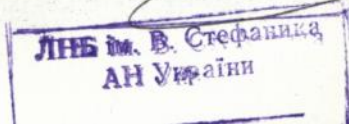
З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Донецького державного університету.

Автореферат розісланий " 13 " травня 1996 року.

ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ВЧЕНОЇ РАДИ,

доцент

КРАВЦІВ О.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Кінець ХХ століття характерний значним підвищенням національної самосвідомості, активізацією демократичних процесів в різних регіонах планети, і зокрема - в Україні. За умов національного та культурного відродження української держави особливого значення набуває питання розвитку міжнародних освітніх і наукових зв'язків.

Історія кожного народу тісно переплітається з історією інших народів. Кожен з них, ні в минулому і тим більш сьогодні, не міг і не зможе успішно розвиватися в умовах самоізоляції. Життя потребує необхідності пошуку й розвитку все більш ефективних шляхів і форм взаємозв'язків і співробітництва. Вивчення досвіду різнобічних контактів народів важливо зараз, коли людство вступило в ядерний вік, в епоху бурхливого науково-технічного прогресу.

Актуальність дослідження визначається рядом причин історичного, теоретичного та пізнавального характеру. По-перше, новизною дослідницьких завдань, які пов'язані з проголошенням Україною незалежності, формування суверенної демократичної держави та поступовим переходом України до ринкових відносин. По-друге, необхідністю комплексного та систематизованого вивчення практики освітніх та наукових взаємозв'язків України з Німеччиною у 20-ті - на початку 30-х років. По-третє, максимальним використанням позитивного і цінного історичного досвіду в процесі налагодження освітніх і наукових стосунків між українським і німецьким народами для вироблення практичних висновків та рекомендацій та створення гуманітарного простору для підвищення ефективності, змістовності подальшого розвитку взаємокорисних ділових і творчих контактів між інтелігенцією різних країн, зокрема - українською і німецькою.

Вибір теми дослідження зумовлений саме тим, що період 20-х - початку 30-х років був часом бурхливих політичних і соціально-економічних процесів в СРСР, які з одного боку, здійснювалися під гаслом будівництва і реконструкції різних галузей економіки / головним чином на базі нової економічної політики/, культурного будівництва та розвитку вітчизняної освіти і науки, а з другого - за умов формування й зміцнення авторитаризму Сталіна, адміністративно-командної системи, яка впливала на всі сфери життя країни. Треба відзначити, що після укладання у квітні 1922 року радянсько-німецького договору в Рапалло, українсько-німецькі освітні й наукові зв'язки вийшли на якісно новий рівень. Значний досвід і традиції Рапальської політики, яка зіграла важливу роль у справі встановлення й розвитку українсько-німецьких відносин, зберігають свою значущість і в наші дні.

Об'єктом дослідження в дисертації є українсько-німецькі освітні та наукові зв'язки у 1922-1932 роках, різноманітні форми, головні тенденції та динаміка їх розвитку. Ці взаємини досліджуються в комплексному міжнаціональному аспекті з урахуванням специфіки контактів в галузі освіти і науки між РРФСР та Німеччиною. При цьому автор виходив із реалій функціонування України у складі СРСР, обмежуючи її адміністративно-політичними кордонами 1922-1932 років.

Хронологічно рамки дисертаційної роботи окреслюються періодом, що є найбільш плідним в історії українсько-німецьких освітніх і наукових зв'язків першої половини ХХ століття. За початковий рубіж взято 1922 рік - рік підписання Рапальського договору. За верхній часовий рубіж взято 1932 рік - період розпалювання ненависті до всього слов'янського, фашизація внутрішньополітичного життя в Німеччині, і в такій атмосфері-згортання радянсько-німецького співробітництва. З другого боку - зміни у внутрішній політиці СРСР, коли в умовах гострої, багатопланової внутріпартійної боротьби за вибір альтернативних шляхів створення но-

вого суспільного ладу закладається фундамент командно-адміністративного соціалізму.

Ступінь наукової розробки теми. Сучасний стан історіографії досліджуваних питань характеризується, по-перше, значною кількістю загальних робіт, а також досліджень окремих аспектів зовнішньої політики СРСР та Німеччини, де дана тема висвітлюється як вузька складова частина більш широких проблем; по-друге, майже повною відсутністю робіт, присвячених дослідженню історії взаємозв'язків України з Німеччиною у 1922-1932 роках. В розвитку історіографії радянсько-німецьких зв'язків можна виділити чотири хронологічні етапи: 20-ті - 50-ті роки, 60-ті - перша половина 80-х років, друга половина - кінець 80-х років, з початку 90-х років до наших днів.

Для першого етапу є характерним висвітлення питань, головним чином в комплексі загального вивчення економічних та дипломатичних відносин між СРСР і Німеччиною. Незважаючи на те, що кількість документів і матеріалів, що знаходились у науковому обігу у той час, була обмеженою, слід відзначити глибокозмістовні роботи Н.Л.Рубінштейна, І.Н.Коблякова, В.Б.Ушакова¹. Проте, розгляд подій, які стосуються радянсько-німецьких і українсько-німецьких взаємин в освітній і науковій галузях проведено в зв'язку з більш широкими проблемами європейської політики. Історія розвитку відносин в галузі освіти і науки між Німеччиною і радянськими республіками у Рапальський період висвітлена вітчизняними істориками в той час недостатньо і майже відсутній аналіз українсько-німецьких стосунків.

---

1. Рубинштейн Н.Л. Советская Россия и капиталистические государства в годы перехода от войны к миру / 1921-1922/. -М.: Госполитиздат, 1948; Кобляков И.К. От Бреста до Рапалло. Очерки по истории советско-германских отношений с 1918 по 1922 год. -М.: Госполитиздат, 1954; Ушаков В.Б. Внешняя политика Германии в период Веймарской республики. - М.: ИМО, 1958.

З початку 60-х років починається новий етап у дослідженні радянсько-німецьких стосунків. Вагомим внеском у розробку питань радянсько-німецького співробітництва була спеціальна науково-практична сесія, присвячена 40 річчю Рапалльського договору¹.

Окремі аспекти двостороннього співробітництва " в дусі Рапалло" вивчали А.А.Ахтамзян², О.Є.Іоффе³, Ю.П.Муравйов⁴, В.М.Хвостов⁵, Л.С.Нікольська⁶, В.Д.Лебьодкіна⁷, М.С.Кузьмін⁸, Г.М.Трухнов⁹ та інші. В їх роботах порушуються питання з історії розвитку радянсько-німецьких відносин, дається аналіз роботи державних та громадських організацій в справі встановлення та розширення різнобічних контактів між Радянським Союзом та Німеччиною. Наведений в цих роботах фактичний матеріал має наукову цінність і сьогодні, але всі ці роботи мають отиск ідеологізованості і догматизму, в них не визначено внесок України в розвиток радянсько-німецьких зв'язків.

В дослідженні взаємин України з Німеччиною важливе місце мають

-
1. Рапалльський договір и проблема мирного сосуществования. Материалы научной сессии, посвященной 40-летию Рапалльского договора /25-28 апреля 1962 года/. -М.: Иностранная литература, 1963.
  2. Ахтамзян А.А. Рапалльская политика. Советско-германские отношения в 1922-1932 годах. -М: Международные отношения, 1974.
  3. Иоффе А.Е. Интернациональные научные и культурные связи Советского Союза в 1928-1932 годах. -М.: Наука, 1969; Он же. Международные связи советской науки, культуры и техники. 1917-1932 гг. -М.: Наука, 1975.
  4. Муравьев Ю.П. Советско-германские научные связи в годы Веймарской республики // Ежегодник германской истории. 1968. -М.:Наука, 1969.-С.274-291.
  5. Хвостов В.М. 50 лет советско-германским отношениям // Ежегодник германской истории. 1968. -М.: Наука, 1969. -С.68-82.
  6. Никольская Л.С. Развитие советско-германских научных и культурных связей. 1919-1928 гг. // Ежегодник германской истории. 1970. - М: Наука, 1971. - С.153-184.
  7. Лебедкина В.Д. Международные связи советских ученых в 1917-1924 годах //Вопросы истории. -1971. -№2. -С.44-54.
  8. Кузьмин М.С. Образование в Германии Общества друзей новой России. 1923-1924 гг. // Вестник ЛГУ. -1962. -Серия истории, языка и литературы. - №2. -С.150-152.
  9. Трухнов Г.М. Рапалло в действии: из истории советско-германских отношений /1926-1929 гг./. -Минск: Изд-во БГУ, 1982.

праці І.М.Кулініча. Його роботи базуються на солідній джерельній основі, розкривають історію українсько-німецьких зв'язків з давніх часів. Автор, розглядаючи економічне, політичне, культурне співробітництво вказує на поступальність розвитку цих зв'язків, глибоку традиційність та велике значення цих стосунків для взаєморозуміння між народами¹.

Незважаючи на те, що українсько-німецька співпраця 20-х - початку 30-х років не була темою спеціального комплексного дослідження, окремі проблеми взаємодії знайшли своє висвітлення в роботах А.О.Джеджули², Є.Ф.Безродного³, І.К.Білодіда⁴.

Третій етап в історіографії радянсько-німецьких відносин розпочався з другої половини 80-х років. Перебудова архівної справи надала можливість ввести в науковий обіг маловідомі документи і підготувати декілька монографій і статей, в яких досліджуються, серед іншого, соціально-політичні чинники, що впливали на розвиток міжнародного співробітництва України в галузі освіти і науки⁵.

Четвертий етап історіографії досліджуваної проблеми охоплює першу половину 90-х років, коли спочатку 3 жовтня 1990 року відбулося об'єднання в єдину державу ФРН і НДР, а незабаром - 24 серпня 1991 року була проголошена незалежність України.

-
1. Кулінич І.М. Українсько-німецькі історичні зв'язки. -К.: Наукова думка, 1966; Kulinitich I.M. Ukrainian-deutsche Wissenschaftsbeziehungen in den Jahre 1922 bis 1932 / Deutschland-Sowjetunion. Auf fünf Jahrzehnten Kultureller Zusammenarbeit. -Berlin, 1966. -S.64-71.
  2. Джеджула А.О. З історії українсько-німецьких економічних відносин. 1920-1922 рр. // Вісник Київського університету. - 1965. -№7. -Серія історії та права. -С. 11-22.
  3. Безродний Є.Ф. З історії міжнародних наукових зв'язків Радянської України // Вісник АН УРСР. -1975. -№1. -С. 40-48.
  4. Biloidid I.K. Für Tätigkeit der Ukrainischen Sektion der Gesellschaft für sowjetisch-deutsche Freundschaft /Deutschland-Sowjetunion...-S. 44-51.
  5. Баев В.Г. Документи рейхстага как источник по истории Веймарской республики // Веймарская республика: история, источниковедение, историография. -Иваново: Изд-во ИГУ. 1987; Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицкий С.В. Сталинизм на Украине: 20-ті - 30 роки. -К., 1991.

Важливе значення для поглибленого вивчення досліджуваної проблематики мало проведення в березні 1992 року в Волгограді міжнародної науково-практичної конференції з рапальської політики, де спеціальні секції розглядали проблеми історіографії та джерелознавства¹. У травні того року в Мінську відбувся міжнародний семінар, присвячений 70-річчю Рапальського договору. Доповіді учасників семінару значно доповнили історіографію проблеми².

Заслужують уваги дисертації 80-х - 90-х років. Так, дослідження В.А.Космача, С.Ф.Кротюк, В.І.Кабанова відрізняються широкою фактичною базою, власними концептуальними підходами до питань, що вивчаються та глибокими узагальненнями³.

Серед досліджень вчених НДР, присвячених практично всім напрямкам двосторонніх зв'язків у міжвоєнний період, слід відзначити роботи А.Андерле, В.Руге, Г.Розенфельда, Г.Кретцшмера, Ф.Кляйна, Е.Вінтера, Г.Мюнха, Г.Кірхнера⁴.

-
1. Исторический опыт Рапальской конференции. Материалы международной научно-практической конференции. Волгоград, 7-9 марта 1992 года. -Волгоград: ВГУ, 1992.
  2. Рапальская политика: истоки, традиции, современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара / 26-27 мая 1992 года. -Минск: Беларусь, 1992.
  3. Космач В.А. Германо-советские научно-технические и культурные связи в 1922-1932 годах. -Автореф. дисс... канд. ист. наук. -Минск, 1984; Кротюк С.Ф. Культурні зв'язки України і Веймарської Німеччини /1921-1932 рр./ -Дис. ... канд. іст. наук. -Київ. 1993; Кабанов В.И. Производственно-технические связи Украины и Германии в 1922-1932 годах. -Дисс. ... канд. ист. наук. -Днепропетровск 1994.
  4. Руге В. Движущие силы рапальской политики. / Проблемы истории II мировой войны. -М.: Наука, 1959; Винтер Э. Рапалло и немецкая наука /Рапальский договор и проблема мирного сосуществования. -М.: Инostrлит-ра, 1963; Розенфельд Г. Научные и культурные связи СССР и Веймарской республики //Вопросы истории. -1963. -№10. -С.71-83; Anderle A. Die deutsche Rapallo-Politik. Deutsch-sowjetische Beziehungen 1922-1929. -Berlin, 1962; Rosenfeld G. Wissenschaftsbeziehungen zwischen der Sowjetunion und der Kultureller Beziehungen// Festschrift für E.Winter zum 70. Geburtstag. -Berlin, 1966; Kretschmer G.Deutsche-sowjetische Wissenschaftsbeziehungen im Geiste Rapallo /Rapallo:gestern und heute. Haale, 1962; Klein F. Die diplomatische Beziehungen Deutschlands zur Sowjetunion. 1917-1932. -Berlin, 1953; Münch H. Die Gesellschaft der Freunde des neuen Russland: 1923-1933/ Deutschland-Sowjetunion. -S. 110-114; Kirchner P. Deutsch-ukrainischen Wissenschaft-und-Kulturbeziehungen. 1926-1932. -Ibenso. -S.73-80.

Спільні німецько-радянські розробки з питань двостороннього співробітництва ввійшли до збірника "Deutschland-Sowjetunion. Auf fünf Jahrzehnten Kultureller Zusammenarbeit", який, по суті, був першим науковим виданням, що узагальнювало широкий спектр питань радянсько-німецької взаємодії¹.

Для робіт істориків НДР характерні недоліки в інтерпретації подій і явищ того часу, що й радянським дослідженням-чисельні ідеологічні штампи, стереотипи у висвітленні історичних процесів, тощо. Але разом з тим, в працях дослідників НДР використана величезна кількість фактичного матеріалу, без вивчення якого неможливо об'єктивно і адекватно досліджувати українсько-німецькі зв'язки в освітній і науковій галузях Рапальського періоду.

Цікавими, на наш погляд, є роботи західнонімецьких істориків Л.Кохана і З.Ціммерманна, хоча не всі їх ствердження незаперечні. Для окремих положень характерна тенденційність у підборі фактів, суб'єктивна оцінка подій, а іноді й явна недовіра до німецько-радянських відносин². Враховуючи, що література дослідників ФРН з історії радянсько-німецьких відносин знайшла детальний аналіз в монографії С.Р.Сухорукова³, зазначим лише, що трактування істориками ФРН різних проблем німецько-радянських відносин відрізняються критичністю й оригінальністю і відночас розбіжністю поглядів з конкретних питань, відвертим неприятиям політики Рапалло, ігноруванням більшовистського режиму.

-
1. Deutschland-Sowjetunion. Auf fünf Jahrzehnten Kultureller Zusammenarbeit. -Berlin: Humboldt-Universität, 1966.
  2. Kochan L. Russland und Weimar Republik. -Düsseldorf, 1955; Zimmermann L. Deutsche Aussenpolitik in der Ära Weimarer Republik. -Göttingen, Berlin, Frankfurt, 1958.
  3. Сухоруков С.Р. Западногерманская буржуазная историография советско-германских отношений (1917-1932 гг.). -М.: Наука, 1976.

Праці західних дослідників базуються на досить специфічних джерелах. Україна згадується в них побіжно, мимохідь, а факти, які мають для нас науковий інтерес, здебільшого не згадуються взагалі¹.

У квітні 1992 року у Мюльхаймі-на-Рурі відбувся міжнародний симпозиум, присвячений 70-річчю підписання Рапалльського договору. Громадські діячі та науковці Німеччини і країн бувшого СРСР обговорювали питання рапалльської політики та двосторонніх відносин².

Вивчення стану наукової розробки теми свідчить, що досвід освітнього і наукового співробітництва між Україною і Веймарською Німеччиною не тільки не був предметом спеціального комплексного дослідження, але й практично не узагальнювався. Виходячи з актуальності проблеми та ступеню її наукової розробки, автор ставить перед собою мету: на базі конкретно-історичного вивчення джерел та літератури розкрити зміст, проаналізувати й узагальнити досвід взаємозв'язків України і Німеччини в царині освіти і науки в 20-ті - на початку 30-х років ХХ століття. Для досягнення поставленої дослідницької мети нами здійснена спроба вирішити наступні конкретні завдання:

- здійснити обґрунтування розвитку українсько-німецьких освітніх і наукових зв'язків за Рапалльської доби, вивчаючи економічні і політичні передумови цього співробітництва на початку 20-х років;

- розкрити діалектику встановлення стосунків в галузі освіти і науки між Україною і Німеччиною в загальному контексті відносин СРСР з Веймарською республікою на принципах рапалльської політики, розкриваючи механізм взаємодії українських і німецьких державних установ і закладів, громадських організацій, освітніх й наукових товариств у справі

-
1. Lehrschi F. Die auswärtige Kulturpolitik der Sowjetunion in ihren Auswirkungen auf Deutschland. 1921-1929. -Frankfurt-am-Mein, 1979; Kulturpolitik der Sowjetunion. -Stuttgart, 1973.
  2. Якобзен Х. -Я. Что означает ныне "Рапалло"? Симпозиум к 70-летию договора // Гутен Таг. -1992. -№4. -С. 36-37.

обміну педагогічним та науковим досвідом;

- розглянути основні форми й напрями освітнього та наукового співробітництва, простежити його динаміку, виявити тенденції та специфіку цієї співпраці, враховуючи статус України, як союзної республіки, згортання демократичних процесів наприкінці 20-х років, а також вплив більшовистської ідеології в практиці українсько-німецького освітнього і наукового співробітництва досліджуваної доби;

- визначити причини, що ускладнювали ці контакти й впливали на обсяг та динаміку двосторонньої освітньої та наукової співпраці;

- довести ефективність взаємних контактів представників освітньої та наукової інтелігенції двох країн для розвитку національної освіти й науки українського та німецького народів, для взаєморозуміння і продовження взаємокорисного, плідного, глибокозмістовного співробітництва в галузях духовної та матеріальної культури.

Для вирішення поставлених в дисертації завдань автор використав значну кількість різноманітних за формою та змістом джерел, які, враховуючи їх характер та походження, можна згрупувати таким чином.

Першу групу джерел складають документи органів влади, державних установ, законодавчі акти, збірники урядових директив, щорічні звіти НКО з освітньої та наукової діяльності, звітні документи адміністрацій учбових і наукових установ, а також офіційні видання з питань освітнього і культурного будівництва в СРСР і УРСР.

За походженням до першої групи стоїть друга-матеріали статистично-довідкової літератури, які надають уяву про обсяг та динаміку розвитку контактів в окремих сферах життєдіяльності, про місце двосторонніх відносин в системі міжнародних зв'язків.

Наступна група джерел-збірники документів, і матеріалів з міжнародно-правових питань. Автором були використані публікації документів, які стосуються теми, виданих в Німеччині.

Цікавим і важливим джерелом є мемуарна література, спогади, політичні біографії державних діячів та політичних лідерів. Хоча особисті нотатки безпосередніх учасників освітніх і наукових контактів мають декілька спрощене і суб'єктивне трактування окремих подій та процесів, вони є преціль фактичного матеріалу.

Цінним джерельним комплексом є періодична література того часу. Автором була опрацьована значна кількість радянських і німецьких періодичних видань 1922-1932 років: "Комуніст", "Вісті", "Пролетарська прада", "Шлях освіти", "Наука на Україні", "Известия", "Народний учитель", "Das neue Russland", "Die Rote Fahne", "Frankfurter Zeitung", "Germanie", "Neue freie Presse", "Allgemeiner Zeitung" та багато інших. При критичному відношенні до опублікованої інформації та вияву її достовірності шляхом зіставлення з іншими джерелами, періодика дає можливість простежити й вивчити специфічні умови розвитку досліджуваних взаємозв'язків у 20-ті - на початку 30-х років.

Дана дисертація базується, головним чином, на матеріалах з фондів державних архівів України. Найбільша кількість фактичного матеріалу почерпнута з фондів Центрального Державного архіву вищих органів влади та державного управління України: фонду №16 /Уповноважений представник НКО УРСР в Берліні/ та фонду №166 /Народний комісаріат освіти/. Для вирішення окремих аспектів нашої теми використані документи з фондів Президії Верховної Ради /фонд №1/ та Ради Народних Комісарів /фонд №2/. Автором були залучені окремі документи з фондів №331 /Уповноважений комісії сприяння вченим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УРСР/, №424/ Наркомати і уповноважений внутрішньої і зовнішньої торгівлі та постачання УРСР за 1920-1934 роки/ та №5110 /Українське товариство дружби та культурних зв'язків з закордоном/.

З метою розкриття деяких питань дисертаційного дослідження дисертантом вивчалися документи з фондів Центрального Державного істо-

ричного архіву, Київського міського державного архіву, Київського обласного державного архіву, а також Центрального Державного архіву громадських об'єднань України. Для дослідження міждержавних освітніх і наукових зв'язків України з Німеччиною автором використані документи Державного архіву Російської Федерації, вміщені у фонді №5283 /Всесоюзне товариство культурного зв'язку із закордоном/.

Документи того часу мають відтиск тієї бурхливої епохи, в якій вони створювалися. Встановлення інформаційної достовірності використаних документів потребувало застосування методів аналітичної та синтетичної критики.

Ретельне опрацювання джерел та літератури, їх аналіз та узагальнення дають можливість висунути для захисту наступні положення:

1. У 20-х роках ХХ століття соціально-політичні обставини /міждержавні економічні та політичні радянсько-німецькі стосунки, урядова національна політика радянської держави щодо України в першій половині 20-х років, політична ізоляція Німеччини після Версалю/ зумовили об'єктивну необхідність освітніх і наукових зв'язків між Україною і Німеччиною і сприяли їх подальшому розвитку.
2. Двостороннє освітнє і наукове співробітництво досліджуваної доби мало еволюційний характер. Воно поступово розширювалось, пройшовши шлях від початкових до відносно зрілих форм.
3. Взаємозв'язки в галузі освіти і науки між УРСР і Веймарською республікою мали свої особливості, пов'язані зі статусом України як союзної республіки. Вони відображали ступінь розвиненості різних галузей освітнього і наукового життя у наших країнах, залежачи від найактуальніших суспільних проблем.
4. Історичний досвід досліджуваних взаємин свідчить про те, що незважаючи на ряд перешкод політичного характеру, освітнім і науковим процесам імманентні свої тенденції і закони розвитку, і, дякуючи їх могут-

ньому потенціалу, українсько-німецьке освітнє і наукове співробітництво у 1922-1932 роках було досить плідним, активним і взаємокорисним.

Теоретична та методологічна основа дослідження. В роботі автор використовує концепцію А. Дж. Тойнбі "модус вівенді" й пристосовує її до аналізу українсько-німецького освітнього і наукового співробітництва, як прояву взаємодії культур Сходу і Заходу.

В основі методології дослідження є закони діалектики та логіки на ґрунті історико-порівняльного та системно-аналітичного методів наукового дослідження з урахуванням принципів науковості, об'єктивності, конкретності істини, моральних цінностей, що поділяються представниками різних наукових шкіл і напрямів.

Наукова новизна дисертації визначається в теоретичному, історіографічному, джерелознавчому, методологічному та практичному значеннях.

Теоретичний аспект новизни полягає в тому, що проведене комплексне дослідження українського-німецького освітнього і наукового співробітництва періоду Рапалло. В роботі дається аналітична оцінка цієї взаємодії й визначаються її основні етапи, розкривається діалектичний процес переходу від початкових форм співробітництва на початку 20-х років до активної співпраці з середини десятиріччя. Науково обґрунтовується історичне значення цього процесу для розвитку української освіти, науки, народного господарства в досліджуваній період.

В плані джерелознавства важливим є те, що більшість джерел переважно вперше введено у науковий обіг. Зокрема, автором виявлено значний масив архівних матеріалів, який раніш залишався поза увагою дослідників.

Історіографічний аспект новизни полягає в тому, що автор, враховуючи відсутність аналізу вітчизняної та закордонної літератури та пуб-

лікації, які в тій чи іншій мірі торкаються названої теми, дає в дисертації характеристику стану наукової розробки досліджуваних питань.

Методологічна новизна - в спробі синтезу методологічних принципів аналізу суспільних явищ, успадкованих від марксизму, з тією багатющою інтелектуальною традицією, яка передана в роботах зарубіжних історіософів - А.Дж.Тойнбі, М.Блока, Л.Февра, Ф.Броделя, М.Блока, К.Поппера, Р.Коллінгвуда, П.Сорокіна, О.Шпенглера та інших і вироблення на їх ґрунті власного авторського підходу.

Практичне значення дисертації полягає в науковій, учбово-педагогічній та інформаційно-пропагандистській цінностях дослідження.

Науково-практична значимість роботи полягає, по-перше, в тому, що вона доповнює та систематизує усі відомі на даний час уявлення й відомості про зв'язки України та Німеччини в галузі освіти і науки в Рапальський період. По-друге, наведений в дисертації фактичний і оціночний матеріал може бути використаний при подальшій розробці питань міжнародного співробітництва України з державами Заходу, а також при підготовці спеціальних та узагальнюючих праць з історії України і Німеччини.

В учбово-педагогічному плані матеріали дисертації можуть застосовуватись в роботі викладачів середньої та вищої освіти, зокрема, при викладанні нормативних і спеціальних курсів з новітньої історії України і Німеччини.

Інформаційно-практична цінність роботи в тому, що узагальнений досвід вказаного співробітництва може стати в нагоді в діяльності громадських та наукових організацій по розвитку зв'язків України із західними державами. Матеріали дослідження могли б сприяти розробці максимально наближених до потреб розбудови української державності концептуальних підходів до проблем освітніх і наукових зв'язків України з

Німеччиною, визначенню перспектив розширення контактів та їх актуалізації.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення дисертаційного дослідження викладені в публікаціях автора. Наукові результати доповідалися на міжнародних і регіональних науково-практичних конференціях в Мінську, Києві, Донецьку, Харкові, Слов'янську. Окремі матеріали дисертації використовувались в учбово-методичній роботі в Слов'янському державному педагогічному інституті. Дисертаційна робота обговорювалась і схвалювалась на засіданні кафедри нової та новітньої історії Донецького державного університету.

Структура роботи. Згідно поставленої мети і конкретних завдань дослідження, внутрішньої логіки та характеру використаних джерел дисертація складається зі вступу, трьох розділів та висновків. В кінці роботи є додатки та вказівник використаних джерел та літератури.

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт і хронологічні рамки дослідження, його мету і завдання, дано характеристику ступеню наукової розробки проблеми і стану джерельної бази, сформульовано наукову новизну і практичне значення роботи, основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі - "Рапальський договір і його значення для розвитку українського і німецького міжнародного співробітництва" - аналізується історична зумовленість і закономірність процесу становлення дипломатичних і торгівельно-економічних відносин Радянської України і Веймарської республіки у 20-х роках. В першому параграфі підкреслюється, що на становлення різнобічних українсько-німецьких зв'язків важливий вплив мало підписання у квітні 1922 року радянсько-німецького договору в Рапалло, який заклав політичну базу для довготермінових

дипломатичних, економічних і культурних зв'язків СРСР і Німеччини. Саме в контексті цього договору, умови якого були поширені на Україну в листопаді 1922 року, і розвивались різнобічні українсько-німецькі відносини 20-х - початку 30-х років.

Після встановлення дипломатичних відносин та розширення економічних зв'язків відновлюються перервані війнами і революціями освітні і наукові зв'язки. Важливу роль у налагодженні та розвитку педагогічних та наукових взаємин України з Веймарською республікою мало Закордонне представництво Народного комісаріату освіти УРСР, яке діяло в Берліні протягом 1922-1927 років.

Видавнича справа і виконання замовлень НКО на закордонну літературу і устаткування, вивчення закордонного педагогічного досвіду та поширення інформації про освітню і наукову роботу в Україні, відновлення старих і налагодження нових зв'язків між німецьким і українськими університетами, допомога у встановленні контактів з німецьким педагогічним світом, західноєвропейською освітньою і науковою громадськістю - це лише неповний перелік тієї роботи, яку проводило повпредство протягом свого існування. Ця репрезентативна інституція НКО УРСР за кордоном була зв'язуючим кільцем між українською освітньою і науковою інтелігенцією та її закордонними колегами. На початку 20-х років Закордонне представництво підготувало ґрунт для розвитку плідних і взаємокорисних стосунків між українськими і німецькими освітянами і науковцями.

Із припиненням діяльності представництва Наркомосу України в Німеччині контакти представників української освітньої і наукової інтелігенції з закордонними колегами продовжуються, але тепер установи і організації НКО УРСР відстоюють свої інтереси через союзні інстанції.

У другому розділі - "Українсько-німецькі освітні взаємозв'язки у 1922-1932 роках" - йдеться мова про основні форми і напрямки педагогіч-

ного співробітництва освітньої інтелігенції України і Веймарської республіки в названий період.

Процесові становлення учбово-виховної роботи в освітніх закладах України допомагало вивчення і використання іноземного педагогічного досвіду. В свою чергу, освітяни Німеччини також відчували потребу в розширенні своїх знань і досвіду й прагнули до взаємокорисного співробітництва з колегами з радянських республік.

Протягом досліджуваної доби було встановлено зв'язок між українськими центрами педагогічної думки та досвіду з аналогічними організаціями Німеччини. Широкої практики набуло листування та особисті зустрічі з окремими, найбільш видатними теоретиками і практиками педагогічного світу Веймарської республіки, надання їм можливості приїхати в Україну. Доцільним було запрошення окремих представників німецької педагогічної науки та практики на тимчасову або постійну роботу в УРСР, організація постійної участі видатних німецьких педагогів в українських загальнодержавних освітніх з'їздах, конференціях з окремих питань освітньої діяльності. Мала місце практика спільної розробки окремих педагогічних завдань, науково-методичних матеріалів, різних проблем педагогічної роботи, які застосувались в процесі освітнього будівництва в Україні і Німеччині. Для досліджуваного періоду характерні систематичні відрядження до Веймарської республіки представників української освіти для вивчення окремих галузей педагогіки. З відповідними візитами приїздили в Україну німецькі освітяни.

Піонером в налагодженні зв'язків з закордоном в освітній галузі став журнал НКО "Шлях освіти". Активним було співробітництво редакції часопису з "Друзями справи виховання та освіти в Радянській Україні" - гуртком, який було засновано в Берліні навесні 1923 року.

Основними формами українсько-німецького співробітництва в галузі вищої школи були обмін досвідом по організації й методиці, засобах

і формах навчання та підготовка національних кадрів шляхом обміну студентами, аспірантами, викладачами, проходження стажування та виробничої практики, підвищення кваліфікації та набуття нового фаху.

Вивчення німецького досвіду в різних галузях освіти, педагогічної науки, виробництва та використання його на користь суспільного прогресу є важливим внеском освітян в справу освітнього і культурного будівництва в Україні, будівництва нової економіки.

У третьому розділі - "Наукове співробітництво України з Німеччиною за Рапалльської доби" - аналізуються основні форми і напрями наукових зв'язків українських і німецьких вчених протягом 1922-1932 років.

Обмін науковою інформацією, особисті контакти, безпосередні зв'язки між науковими товариствами та науково-дослідними установами, закордонні відрядження з метою фахового вдосконалення представників різних галузей науки, участь у міжнародних і національних наукових форумах - все це говорить про різнобічність і міцність наукових зв'язків українських і німецьких вчених. Слабке на початку 20-х років, наукове співробітництво набуває сили з середини десятиріччя і протягом 1925-1928 років воно переживало пік свого розвитку. Репресії інтелігенції в Україні наприкінці 20-х років значно звузили двосторонні контакти наукової інтелігенції.

Українсько-німецькі зв'язки в галузі науки здійснювалися по лінії державних і громадських організацій і установ. В Німеччині в 20-ті роки для відновлення старих і встановлення нових контактів з радянськими науковцями створюється декілька громадських організацій: "Товариство друзів нової Росії", "Спілка друзів Радянського Союзу", "Товариство по вивченню Східної Європи", радянсько-німецьке товариство "Культура і наука" та інші.

Особливо активним було співробітництво представників медичних, соціально-економічних та індустріально-технічних наук, безпосередньо

пов'язаних із вирішенням економічних завдань. При наданні наукових відряджень до Німеччини наприкінці 20-х років перевага надавалась молодому поколінню вчених.

З другої половини 20-х років українські науковці неодноразово беруть участь у радянсько-німецьких заходах - "Тижні наук" у червні 1927 року, "Тижні істориків" і виставці "Історична наука в Радянській Росії / 1917-1927/" у липні 1927 року, "Тижні медицини" у грудні 1932 року.

Українських вчених неодноразово запрошували для участі в роботі німецьких національних наукових зборів та обирали членами німецьких національних наукових товариств. Почесними членами українських наукових товариств були видатні представники німецької науки.

Наукове співробітництво вчених України і Німеччини періоду Рапалло не тільки сприяло збагаченню науковою інформацією та взаємному ознайомленню з новими надбаннями закордонних колег, а й виявленню перспектив наукових досліджень, першочергових проблем та завдань, які чекали на своє вирішення.

У висновках підведені загальні підсумки дослідження, сформульовані основні положення та практичні рекомендації щодо використання матеріалів дисертації в сучасних умовах.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Донбасс в системе украинско-германских экономических связей в 20-е годы /Рапальская политика: истоки, традиции, современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара/ 26 - 27 мая 1992 года / . - Минск : Беларусь, 1992.-С.137-139.
2. Депортация немецкого населения Украины в 30-е - 40-е годы /Тоталитаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы/ 20-30-е годы XX века/. Т.І. Мате-

риалы международной научной конференции. Харьков, 21-23 сентября 1993 года. - Харьков, 1994. - С.309-312.

3. Українсько-німецькі наукові зв'язки у 1922-1932 роках. - Деп. рукопис в ГНТБ, №560 Ук. 95 від 2 березня 1995 року. - 29 с.
4. Із історії українсько-німецьких освітніх зв'язків у 20-ті - 30-ті роки. - Деп. рукопис в ГНТБ, №1006 Ук. 95 від 11-го травня 1995 року. - 14 с.
5. Із історії українсько-німецьких зв'язків в галузі вищої школи у 1922-1932 роках /Здано до друку/. - Донецьк, 1996. - 11 с.

АННОТАЦІЯ

Калиничева Галина Іванівна. Автореферат рукописи "Українсько-німецькі зв'язки в області освіти і науки в 20-і - в початку 30-х років" на соискание ученої ступені кандидата історических наук по спеціальності 07.00.02 "Всесвітня історія". Захист состоится в Донецькому державному університеті в 1996 році.

В дисертації викладено історію українсько-німецьких зв'язок в області освіти і науки в Рапальський період, розглянуті основні напрямки і форми двостороннього педагогічного і наукового співробітництва. Увага автора звернена на еволюційність процесу розвитку ділових і творчих контактів представителів педагогічної і наукової інтелігенції України і Німеччини в названий період.

Kalinicheva Galina Ivanovna. Abstract of dissertation "Ukrainian-German Contacts in the field of education and science in the 20-s and the early 30-s of the 20 th century" pursuing scientific degree of Candidate of Historical Sciences, Speciality 07.00.02 - "World History". The viva will take place in Donetsk University in 1996.

The PhD thesis deals with the history of Ukrainian-German Contacts in the field of education and science in Rapalsky period, it examines directions and forms of bilateral educational and scientific cooperation. The author emphasizes the evolutionary process of business and creative contacts of the Ukrainian and German Intelligentsia in the above-mentioned period.

Ключові слова: Рапальська політика, співробітництво, освіта, наука, взаємовплив культур, еволюція.

Підп. до друку 01.05.96.   Формат 60×84¹/₁₆. Папір
друк. № 1. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 1,6.
Умовн. фарбо-відб. 1,27.   Облік-вид. арк. 4,0
Тираж 100.   Зам. № 6-117.

Фірма «ВІПОЛ».
252151, Київ, вул. Волинська, 60.

111900

AB 34.976